DESPRE EFECTELE SUBTILE ALE TEHNOLOGIEI: ÎNTRE DETERMINISM ȘI NEUTRALITATE TEHNOLOGICĂ

Autor: Teodora Ciobanu | 14 octombrie 2022

Problema articolului

Am putea avea impresia că întrebările și frământările cu privire la ontologia tehnologiei și natura metafizică a relației dintre om și tehnologie au devenit presante numai recent, fiindcă doar în ultimii 10-20 de ani s-a demonstrat că inteligența artificială poate, practic, să intre în competiție cu oamenii sau să înlocuiască numeroase activități pe care le consideram fundamental umane. Dar această discuție a început, de fapt, cu mult timp în urmă, fiind marcată de scrierile revoluționare ale lui Marshall McLuhan și Raymond Williams. În lucrările lor, *Galaxia Gutenberg: nașterea omului tipografic* (1962) [*The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*], *Să înțelegem media: extensiile omului* (1964) [*Understanding Media: The Extensions of Man*], respectiv *Television: Technology and Cultural Form* (1974) [*Televiziunea: tehnologie și formă culturală*], cei doi gânditori au dezvoltat două viziuni distincte cu privire la aceste probleme. McLuhan este considerat părintele *determinismului tehnologic*, o poziție care susține că tehnologia afectează profund percepția și experiența corporală, prin faptul că mediază între om și realitate, devenind „o extensie". Dat fiind că această mediere, care este inevitabilă, depinde într-o atât de mare măsură de arhitectura fiecărei tehnologii, conținutul realității care este convertit pentru om devine neglijabil; dacă fiecare dintre noi devine conștient de proeminența procesului de mediere, realizează că „mediul este mesajul".

Răspunsul gânditorului Raymond Williams la această perspectivă este că, în sine, tehnologia nu transmite niciun fel de conținut și că dezvoltarea, funcțiile și scopurile sale pot fi analizate numai când sunt plasate într-un context istoric, cultural, social și

economic, care este determinant. Utilizarea tehnologiilor variază în funcție de interesele de clasă, de necesitățile economice și politice și de tendințele sociale, dar nu este în niciun caz predeterminată. În general, tehnologia reflectă obișnuințele de consum și relațiile de putere deja existente într-o societate.

Deși cele două poziții pot fi detaliate, presupozițiile lor tot ar putea părea nesofisticate pentru teoreticianul tehnologiei de astăzi. Cei doi gânditori sunt, într-adevăr, radicali în încercarea lor de a reduce un întreg fenomen la o singură explicație. Chiar și așa, substratul intuițiilor și ideilor lor este substanțial, fapt ce s-a dovedit în timp, căci cei doi au inaugurat o dezbatere care continuă și astăzi. Dacă ne referim la Marshall McLuhan, observăm că în literatura de specialitate există numeroase forme de *determinism slab* sau *determinism tare*, prin care se încearcă o conștientizare mai clară a impactului pe care arhitectura tehnologiilor îl are asupra noastră, independent de funcțiile pe care noi putem sau *credem că putem* să i le atribuim voluntar. Una dintre cele mai interesante teorii care fac parte din această categorie este *teoria medierii*, introdusă de Peter-Paul Verbeek. Sigur, gânditori mai (tehno)pesimiști, ca Don Ihde, sau foarte (tehno)pesimiști, precum Jacques Ellul, care au fost martorii răspândirii Internetului și ai dezvoltărilor suprarealiste din inteligența artificială, percepând o cedare generalizată a autonomiei personale în era *Big Tech* și o fuziune potențial catastrofală între un regim politic autoritar și monopolul *social media*, nu au făcut altceva decât să ducă mai departe argumentele radicale ale lui McLuhan. Aceștia au susținut că putem vorbi chiar despre *o autonomie a tehnologiei*, care devine capabilă de auto-determinare, în acord cu reguli care sunt create și urmate independent de intervenția umană.

Argumentul lui Raymond Williams conform căruia tehnologia este neutră axiologic, scopurile ei fiind fixate în mod necesar de oameni, a fost și el dus mai departe, astăzi fiind recunoscut sub numele de *teza neutralității* sau *teza instrumentalistă*. Conform acesteia, tehnologia nu este „o extensie a omului” în sens tare, ci rămâne mai degrabă un instrument – sigur, unul care are caracteristici particulare – pe care omul poate permanent hotărî cum să îl folosească și pentru ale cărui scopuri își poate asuma complet responsabilitatea. Nu este contestat faptul că un anumit artefact tehnologic afectează decizia unei persoane sau chiar percepția ei asupra realității, însă acesta reprezintă numai un factor printre alți factori care fac asta. La fel ca în cazul experiențelor personale, educației, înclinațiilor naturale, virtuților sau neputințelor, avem, și în cazul tehnologiei, capacitatea de a exersa și controla modul în care acestea schimbă comportamentul nostru.

Odată introdusă problema centrală a acestui text, voi argumenta că o analiză comprehensivă a relației dintre oameni și tehnologie trebuie să includă în mod necesar argumente de ambele părți, alegerea uneia din cele două poziții descrise fiind mult mai dificil de realizat decât ar părea la prima vedere. Răspunzând la obiecțiile aduse de partea opusă, reprezentanții fiecărei poziții au reușit să formuleze până în acest moment

argumente convingătoare și sistematice, dezbaterea fiind departe de a se fi soluționat. În continuare, voi explora în detaliu versiunile „slabe” ale determinismului tehnologic și tezei neutralității care, din punctul meu de vedere, sunt mult mai ofertante, deoarece nu se axează pe un singur aspect, simplificând discuția, ci pe nuanțe care se vor dovedi fundamentale. Voi încerca să reconstruiesc analitic și să analizez critic aceste argumente, referindu-mă la gânditorii deja menționați, dar și la alții. Nu voi avea o abordare istorică sau cronologică, ci voi căuta mai degrabă să pun în lumină cele mai stringente tensiuni ale problemei. În final, sper să pot arăta de ce este crucial – din considerente teoretice dar, uneori și mai important, din rațiuni practice – să rămânem receptivi la ambele seturi de observații.

Determinismul tehnologic și formele lui „slabe”

Pe urmele lui McLuhan, Peter-Paul Verbeek este unul dintre cei mai renumiți inițiatori ai unei forme de determinism tehnologic, numită *teoria interacțiunii*[1]. Având în vedere impactul atât de semnificativ pe care tehnologia îl are asupra modului în care percepem și experimentăm realitatea, după cum afirmă această teorie, relația tradițională dintre obiect (tehnologie) și subiect (ființa umană) pur și simplu nu reflectă gradul în care suntem modelați de cel dintâi. În schimb, gânditorul ne propune o descriere mai acurată a acestei legături, anume aceea de *interacțiune continuă*, un proces în cadrul căruia oamenii și tehnologia nu sunt văzuți ca entități distincte, ci sunt mai degrabă rezultatele acestor interacțiuni repetate. Noi, oamenii, sfârșim prin a avea pur și simplu o percepție diferită asupra realității după întâlnirea cu tehnologia, motiv pentru care, de fiecare dată când cineva concepe o tehnologie, nu creează un simplu artefact, ci schițează înșiși parametrii unei relații dintre noi și lume.

O clasificare a modurilor concrete în care această interacțiune are loc este propusă de Don Ihde în cartea *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth* (1990) [„Tehnologia și Lumea vieții: din Grădină pe Pământ”]. De fapt, Verbeek pleacă de la perspectiva postfenomenologică a lui Ihde despre tehnologie, dar are o abordare mai tehnică, lipsită de jargonul husserlian și heideggerian. Sigur, cel mai ilustrativ exemplu care susține validitatea acestei poziții este *social media*, care a creat prin intermediul algoritmilor tipuri de relații sociale și obișnuințe individuale care nu au fost în mod necesar intenționate nici de creatori, nici de utilizatori. Acum, acestea sunt dependente de tehnologiile care le generează, dar s-au extins și dincolo de ele. Privindu-le, pare că în relația dintre om și tehnologie granițele devin din ce în ce mai neclare.

Acest argument are multe vulnerabilități, despre care voi discuta puțin mai târziu, însă cred că, în ciuda lor, o parte din implicațiile practice care decurg din el nu sunt numai justificate, ci și cruciale pentru nivelul până la care a evoluat tehnologia în zilele noastre. Sintagma *determinism tehnologic* pare să implice prin definiție că, în momentul în care interacționăm cu un mediu tehnologic, conștienți sau inconștienți, toate acțiunile

și percepțiile noastre sunt iremediabil modelate în funcție de el, existând chiar posibilitatea unei „inversări în care utilizatorii umani devin ei înșiși o extensie a mediului tehnologic”[2]. Cu toate acestea, Verbeek nu este de părere că din conștientizarea necesității unei medieri tehnologice și din acceptarea unui amestec între forma tehnologică și realitatea empirică decurge o lipsă de responsabilitate pentru alegerile noastre cu privire la utilizarea tehnologiei.

Una dintre mizele cele mai importante ale tezei sale este aceea de a sublinia faptul că *cei care sunt responsabili pentru arhitectura tehnologiilor generează, prin alegerile lor, anumite moduri de raportare la lume.* Un creator de tehnologie poate să mizeze sau nu pe intimitatea utilizatorilor, să le ofere sau nu siguranță în mediile online, să favorizeze sau nu conflictul pe rețelele de socializare, să caute sau nu obținerea cât mai multor date personale – toate acestea se reflectă în modul în care acea tehnologie poate fi utilizată încă „din fabrică”. Spațiul de manevră și de alegere pe care ni-l oferă o anumită tehnologie este, deci, într-o bună măsură predefinit, parametrii săi de funcționare fiind constituiți din *alegeri eminamente existențiale* care devin *ireversibile* pentru utilizatori din cauza complexității lor tehnice, marja de personalizare a unui mediu tehnologic fiind și ea *un dat*.

Exemplul cel mai simplu ar fi audiența unei postări pe o rețea de socializare: deși vor exista opțiuni alternative pentru fiecare utilizator (partajare doar cu prietenii, cu oricine, cu anumite persoane preselectate etc.), una dintre ele va fi întotdeauna presetată. Astfel, în momentul în care utilizatorul va observa că este încurajată partajarea postărilor cu toată lumea, persoane cunoscute și necunoscute deopotrivă, va trebui să depună un efort pentru a alege opțiunea care să îi confere mai multă intimitate. Sigur, efortul este minim – doar *la un click distanță* –, însă asta ne arată ceva despre modul în care a fost conceput acel spațiu și tipul de reguli care sunt încurajate în interiorul lui. Poate, ulterior, același utilizator va mai descoperi, de pildă, că textele mai lungi de 100 de cuvinte sunt în mod automat descurajate de către algoritmi, fiind promovate numai acele frânturi de comunicare care sunt ultrasimplificate, diminuând probabilitatea ca autorul să își exprime în mod argumentat o opinie. Adunând astfel de mici observații, putem ajunge la concluzia că locul virtual în care ne aflăm ne înghiontește spre *moduri de a interacționa cu oamenii*, *comportamente online*, *moduri de a scrie*, *moduri de a ne (re)prezenta propria viață* pe care, în mod nemediat tehnologic, poate că le-am respinge sau față de care am avea, cel puțin, rezerve. Evident, însăși posibilitatea de a respinge aceste structuri atestă libertatea noastră în mediul virtual, însă în ce mod este, mai exact, utilizatorul obișnuit încurajat să înțeleagă mecanismele subtile din spatele acestui spațiu? Cât de transparente îi sunt toate aceste lucruri și care este *libertatea sa* (reală) de a le contesta sau chiar înlocui?

Mai mult, această discuție ne indică, de fapt, o problemă care, după mine, este mult prea puțin luată în serios de un utilizator obișnuit, și anume că *misiunea tehnicienilor*,

inginerilor sau oamenilor de știință de a construi tehnologii nu presupune, de fapt, sarcini strict tehnice, neutre axiologic, pe care au fost angajați să le execute. Creatorii tehnologici sunt agenți morali care infuzează valori în creațiile lor, lucru care este mult prea puțin înțeles în toate ramurile domeniului tehnologic. După cum spune și Verbeek:

> „Mai degrabă decât să urmărim obținerea autonomiei față de puterile tehnologiei, ar trebui să căutăm să dezvoltăm forme responsabile de mediere. Utilizatorii, creatorii de tehnologie și decidenții politici ar trebui să poată înțelege, proiecta și implementa medieri tehnologice și să se poată raporta critic, creativ și productiv la anumite puteri care altfel rămân ascunse. Libertatea umană nu poate fi salvată dacă fugim de medierile tehnologice, ci numai dacă dezvoltăm relații libere cu ele și ne raportăm responsabil la funcțiile de mediere pe care tehnologiile le au în mod inevitabil în viața noastră.”[3]

Într-o epocă în care utilizarea și dezvoltarea tehnologiei par imposibil de oprit sau de ignorat, această soluție care pune accentul pe libertatea *în interiorul* acestei relații apropiate cu tehnologia, mai degrabă decât *în afara* ei, devine mult mai realistă. În același timp, nu putem trece cu vederea că argumentul lui Raymond Williams cu privire la interesele politice și economice care controlează producția și diseminarea tehnologiei stă în picioare, iar din moment ce aceste interese și forțe vor exista întotdeauna, probabil că una dintre cele mai bune strategii ar fi de a le influența printr-o schimbare a climatului de opinie cu privire la relația strânsă dintre tehnologie și moralitate. Asta va pune inevitabil presiune pe cei care exercită influență socială în astfel de probleme.

Un alt aspect pe care îl consider demn de luat în considerare în orice analiză a tehnologiei care se vrea exhaustivă și realistă, și pe care familia de teorii din care face parte și cea a lui Verbeek îl evidențiază mai mult decât poziția opusă, este *influența materială, fizică și (paradoxal) naturală* pe care o exercită artefactele tehnologice asupra omului. Deși, dintr-o perspectivă epistemică și metafizică, primatul formei, care obscurează aproape complet conținutul, este foarte problematic, totuși, o astfel de abordare ne îndeamnă să recunoaștem că *ființele umane sunt tehnologice într-un sens mai profund*, prin faptul că acestea au inventat întotdeauna instrumente, fie ele conceptuale sau tehnologice, pentru a externaliza anumite aspecte ale capacităților lor umane de a cunoaște, de a avea o viață mai bună, de a cultiva eficiența, rapiditatea și meșteșugul. Toate aceste instrumente descoperite sau inventate de om au mediat și vor media întotdeauna între el și realitate. McLuhan a avut, deci, dreptate când a introdus o definiție foarte largă a ceea ce înseamnă *media* pentru a arăta, hiperbolic, că realitatea a fost întotdeauna mediată într-un anumit mod, în ciuda impresiei pe care o avem că schimbările sociale cauzate de progresul tehnologic recent reprezintă un fenomen chintesențial nou. După cum scrie acesta, aspectul cel mai relevant este reprezentat de

„noile proporții introduse în problemele noastre de zi cu zi de fiecare extensie a noastră sau nouă tehnologie.”[4]

Multe forme ale *determinismului slab* au dus mai departe această idee care a fost doar intuitiv formulată de McLuhan, argumentul principal fiind că este probabil exagerat să ne gândim că orice mică dezvoltare tehnologică într-o societate agricolă, industrială sau digitală produce o schimbare fundamentală la nivel individual sau social. Totuși, putem vorbi despre *grade ale determinismului tehnologic*, care pot fi „specifice din punct de vedere istoric unei anumite complexități tehnologice dintr-un cadru cultural dat.”[5] Repet, chiar dacă dintr-o perspectivă strict teoretică, o abordare de tip McLuhan riscă să încurajeze „o confuzie totală între formă și conținut, periculoasă din punct de vedere epistemic, fiindcă este doar o altă forță care încearcă să perturbe armonia și să conducă la o acțiune necumpănită”[6], cu ce cred că trebuie să rămânem din toate aceste idei este recunoașterea faptului că există implicații practice cruciale care decurg din arhitectura tehnologiei. Într-un grad mai mult sau mai puțin evident, construcția noastră „tehnică” este infuzată de anumite valori și moduri de a vedea lumea, care, la rândul lor, ne orientează ca utilizatori în mod inevitabil către anumite moduri de a utiliza tehnologia, *fără* a ne determina alegerile finale. Asta poate însemna că, în anumite cazuri, valorile morale sunt infuzate într-un mod evident în artefactele tehnologice, care devin bune sau rele în sine[7], în timp ce, în alte situații, avem mai degrabă de-a face cu *medii reci* (*cold media*)[8], care îi oferă utilizatorului un grad mai mare de libertate și participare. În acest sens, atunci când ne lovim de cazuri particulare complexe din realitate, este mai realist să îmbrățișăm *ambivalența* tehnologiei, mai degrabă decât *neutralitatea sa totală*, urmându-l pe Winner care argumentează că „anumite artefacte sunt [sau ar putea fi concepute în mod intenționat] ca fiind încărcate axiologic, în timp ce tehnologia însăși nu poate fi.[9]” În cele din urmă, scopul unei teorii sau al unei poziții teoretice nu este cel de ne a obstrucționa viziunea asupra realității contingente – limitele sale abstracte trebuie recunoscute și depășite atunci când încercăm pur și simplu să vedem realitatea așa cum este.

Deși sunt multe aspecte ale *determinismului tehnologic* care contribuie la o înțelegere mai comprehensivă a relației metafizice și epistemice dintre oameni și tehnologie, voi mai sublinia doar unul înainte de a trece la versiunile contemporane ale *tezei neutralității.* Argumentul la care mă refer ne oferă o imagine asupra tehnologiei care este mai degrabă fenomenologică, deoarece caută să surprindă în detaliu aspectele *experiențiale* și „sub-procesele” mai subtile care au loc când omul se întâlnește cu tehnologia. Hans Oberdiek atrage atenția asupra ideii pe care vreau să o introduc:

> „«Tehnologia» nu poate fi înțeleasă în mod adecvat dacă ne gândim numai la componentele sale materiale: unelte, mașinării și, în general, dispozitive. Cei care definesc tehnologia într-o manieră restrânsă vor să credem despre tehnologia avansată că nu are o natură diferită de un vârf de săgeată ciocănit

cu piatra: produsele tehnologiei moderne s-ar putea să aibă totuși o structură mai complexă și să fie utilizate în moduri mai sofisticate…”[10]

Putem cu siguranță argumenta că, în principiu, „structura mai complexă” sau „modurile mai sofisticate de utilizare” ale tehnologiei nu îi schimbă statutul ontologic care rămâne separat de cel al oamenilor. Totuși, Oberdiek este justificat să atenționeze că interacțiunea noastră cu tehnologia implică multe alte aspecte care demonstrează, că, practic vorbind, nu ar trebui să ne imaginăm că oamenii de știință trebuie să respingă existența unor artefacte tehnologice infuzate de valori, chiar dacă procesul științific al examinării lor trebuie să fie cât se poate de neutru. În mod similar, nu ar trebui să ne imaginăm că inginerii sunt niște persoane care asamblează robotic tehnologii, urmând un plan dat, fără a fi capabili să prevadă și, când este nevoie, chiar să oprească, utilizările potențial distrugătoare. Autorul este de acord că artefactele tehnologice se află în prim-planul tehnologiei, dar insistă că nu orice tip de creație poate fi inclus în această categorie – numai cele care necesită o *disciplină rațională* atât pentru a fi create, cât și utilizate. Mai mult, el mai include pe listă *know-how*-ul și *tehnica* pe care o persoană ar trebui să le fi dobândit și exersat permanent pentru a putea crea un anumit obiect tehnologic.

În înțelegerea mea, această cunoaștere implică anumiți pași generici, ficși, dar și o dimensiune tacită, care este rezultatul întregii experiențe a unui creator de tehnologie. Un astfel de om nu este *tabula rasa*, incapabil să compare și să observe specificitățile intrinseci ale diverselor artefacte tehnologice. El este, în principiu, capabil să detecteze funcțiile potențiale și multiple ale propriilor creații și să înțeleagă posibilele sale consecințe. În final, Oberdiek menționează existența anumitor teorii și, aș spune, chiar paradigme, care informează o tehnologie, înțelegerea ramificațiilor lor depinzând de creator. Într-adevăr, „Măsura în care sunt înțelese teoriile relevante afectează în mod inevitabil înțelegerea tehnologiei în cauză.”[11] Acest lucru arată faptul (aparent banal) că gradul de familiaritate nu numai cu aspectele științifice și tehnologice, ci și cu consecințele morale și sociale ale modului în care creațiile sale sunt concepute depinde doar de creator sau, mai exact, de conștiința sa.

Teza neutralității și formele ei „slabe”

Să ne aplecăm, în sfârșit, asupra celei de-a doua poziții. În general, *determinismul tehnologic* acuză *teza neutralității* de simplificarea interacțiunii dintre om și tehnologie, fiindcă cel dintâi tinde să ridice mai multe semne de întrebare cu privire la arhitectura tehnologiei și responsabilitatea umană pe care o presupune aceasta. În ciuda acestui lucru, dintr-o perspectivă metafizică și epistemică, McLuhan și adepții săi atacă anumite distincții fundamentale, dintre obiect și subiect sau formă și conținut care, teoretic vorbind, sunt foarte dificil de combătut, iar, dintr-o perspectivă practică, dacă

distrugerea lor este dusă până la capăt, poate avea efecte negative neintenționate. Aceasta este de fapt o parte din argumentul formulat de Martin Peterson și Andreas Spahn care propun, contra lui Verbeek, o poziție numită *teza slabă a neutralității*.[12] Ideea lor de bază este că „artefactele tehnologice afectează uneori evaluarea morală a unor acțiuni, deși ele înseși nu sunt agenți morali și nu sunt responsabile moral pentru efectele pe care le exercită.”[13]

Întâi de toate, Peterson și Spahn resping antropomorfizarea tehnologiei propusă de Verbeek, care susține că putem vorbi despre un mod „activ” în care tehnologia ne modelează. Spre exemplu, atunci când folosim o cameră de fotografiat, este adevărat că putem mări sau micșora anumite aspecte ale realității din fața noastră, dar în această situație este evident că percepția noastră, și nu realitatea, este cea care se schimbă. Probabil că un exemplu mai relevant și actual ar fi Internetul și rețelele de socializare care, după cum descriam mai sus, dau naștere unor tipuri de interacțiuni și comportamente sociale noi. Fără a nega în vreun fel acest lucru și fără a contrazice teza *determinismului slab*, conform căreia o societate în care Internetul este foarte răspândit poate suferi schimbări sociale și culturale pe scară largă, este totuși clar că aceste entități tehnologice sunt fundamental pasive, doar creatorii sau utilizatorii lor luând activ decizia de a le construi, respectiv utiliza, în anumite moduri. Totuși, să încercăm să analizăm mai atent una dintre interacțiunile sociale considerate a fi fost introduse de Internet.

În zilele noastre, mulți oameni nu se mai întâlnesc pentru prima dată în viața reală, ci în lumea virtuală, și ajung „să se cunoască” prin intermediul rețelelor de socializare, care au în mod evident o influență semnificativă asupra dezvoltării „relației lor”. Este chiar posibil să rămâi „prieten” cu cineva doar pe aceste platforme, fără a trebui să îl cunoști vreodată în realitate. Indiferent de cât de răspândit este acest fenomen, cred totuși că produce o confuzie. Faptul că cineva are posibilitatea de a iniția și de a continua o relație permanentă cu o persoană, legătură care este mediată în totalitate prin Internet, înseamnă tocmai asta: că vorbim despre o comunicare virtuală și nu despre o relație reală. Cineva ar putea spune că a trimite mesaje sau poze unei alte persoane este o formă de a o „cunoaște”, că îți poți face, cel puțin, o idee despre felul în care arată sau gândește acea persoană, iar acea idee pe care ți-ai făcut-o poate coincide destul de bine cu realitatea. Dar tocmai din cauza faptului că această mediere afectează *percepția* noastră, este la fel de probabilă situația în care descoperim că o persoană doar *părea* să fie într-un anumit fel pe rețelele de socializare și doar o interacțiune ulterioară și directă cu ea ar fi putut să releveze *adevăratul* său mod de a fi. Repet, oricât de răspândită ar fi această situație în viețile noastre și oricât am fi de obișnuiți cu ea – atât de mult încât să o considerăm „o parte din realitate” –, tot nu alterează statutul ontologic al tehnologiei.

Un alt punct crucial asupra căruia determiniștii tehnologici insistă de obicei se referă la critica lui Oberdiek conform căreia instrumentaliștii reduc tehnologia la simple

artefacte. Cei dintâi susțin că valorile, cunoașterea și *know how*-ul pe care îl investim în crearea și utilizarea tehnologiilor obscurează distincția dintre un subiect activ și un obiect pasiv și ne determină pe noi, oamenii, să avem o relație întrepătrunsă cu tehnologia. Să ne gândim numai la calculatoarele în care am investit atât de mult efort pentru a le face din ce în ce mai avansate și la toate operațiunile care devin posibile prin utilizarea lor, și de care milioane de oameni depind astăzi. Dacă noi, oamenii, am dispărea pur și simplu într-o zi, toate acestea nu ar mai funcționa, deoarece cunoașterea cu privire la funcționarea tehnologiilor este în mințile noastre. Așadar, nu avem premise suficient de puternice pentru a nega distincțiile tradiționale dintre subiect și obiect sau pentru a atribui tehnologiei autonomie și intenționalitate. Din contră, ni se demonstrează că oamenii sunt, în cele din urmă, stăpânii tuturor tipurilor de tehnologie și că aceștia pot, teoretic, să le abandoneze sau să le modifice în orice moment.

Pe aceeași linie, dacă urmărim argumentul lui Per Sundström, este adevărat că, odată concepută de mintea umană, tehnologia își va actualiza potențialele puteri și efecte. La fel de adevărat este și că tehnologia va sfârși în mod inevitabil prin a îngloba anumite valori. Nu putem, de pildă, nega faptul că, de la bun început, armele sunt concepute pentru a vătăma sau omorî, în timp ce aparatele de respirat – nu. Putem merge atât de departe încât să considerăm că arhitectura și funcționalitatea celor din urmă conțin deja anumite valori și scopuri, deși această teză poate fi pusă sub semnul întrebării.[14] Însă autorul argumentează că, și dacă am accepta toate aceste observații, înainte ca un artefact tehnologic să funcționeze în practică, există întotdeauna un *reziduu al neutralității* în ceea ce privește utilizarea lui[15]. Acest lucru este posibil datorită simplului fapt că existența acelui artefact, infuzată sau nu cu valori, nu are intenționalitate, nu poate „decide” care va fi scopul său final. Folosindu-ne capacitatea de a spune „nu”, putem alege să oprim actualizarea unei valori sau putem contracara un scop presetat. Nu există ceva de felul unui imperativ tehnologic care ne împinge să luăm o anumită decizie morală, deși putem cu siguranță argumenta că suntem foarte influențați de tehnologiile disponibile, în aceeași măsură în care suntem influențați, spre exemplu, de mediul familial din care provenim sau de dependențele noastre.

Vom mai discuta un ultim aspect al acestei poziții înainte de a trage câteva concluzii. Chiar dacă respectăm toate distincțiile fundamentale amintite mai sus, cum poate *teza neutralității* combate argumentul convingător al lui Boaz Miller conform căruia taberele de concentrare utilizate de către naziști împotriva populației evreiești erau *intrinsec* și *inechivoc* rele? Cu alte cuvinte, cum poate această teză explica anumite situații excepționale în care răul produs cu ajutorul tehnologiei este atât de monstruos și la o scară atât de extinsă, mai ales când oameni ca Albert Speer s-au folosit, printre altele, de presupusa neutralitate a tehnologiei pentru a nega orice fel de responsabilitate morală pentru faptele sale? Pe scurt, răspunsul este că întocmai pentru că, așa cum am argumentat deja, tehnologia va ajunge în mod inevitabil să încorporeze anumite valori identificabile și pentru că oamenii folosesc în mod necesar anumite instrumente și

artefacte cărora le atribuie scopuri, *teza neutralității* nu poate fi folosită împotriva responsabilității morale umane, ci în favoarea ei – pentru a explica de ce anumite persoane ajung să facă lucruri bune, iar altele, lucruri monstruoase, utilizând același obiect.

Dacă ne întoarcem puțin la problemele ridicate de proiectarea tehnologiei, răspunsul la problema de mai sus se complică, dar nu este imposibil de formulat. În primul rând, cum am mai spus, creatorii tehnologici trebuie să înțeleagă faptul că tehnologia nu este neutră axiologic și nu are intenționalitate, motiv pentru care contactul nostru cu ea o modifică nu doar din punct de vedere tehnic, ci și moral. Totuși, cunoașterea și intuițiile unei sau unor persoane vor rămâne întotdeauna limitate, așadar un *spațiu neutru* care va putea fi completat de utilizatori va rămâne liber – utilizatori care, la rândul lor, vor atribui scopuri și valori diferite care vor intra în conflict cu cele „prefabricate". În acest sens, „Existența consecințelor neintenționate care sunt inconsistente cu valorile infuzate conștient într-o tehnologie arată tocmai faptul că tehnologia în sine nu conține nicio valoare."[16] Acesta va fi întotdeauna sensul axiologic și teleologic în care tehnologia va rămâne neutră. Desigur, acest argument demonstrează și că tehnologia nu este neutră în felul în care este de obicei înțeleasă această caracteristică în literatura de specialitate. Chiar și dincolo de sfera acestei probleme, există nenumărate dezbateri în care neutralitatea totală a științei și tehnologiei este chestionată, fără ca obiectivitatea rezultatelor lor să fie respinsă.

În al doilea rând, proiectanții trebuie să fie conștienți de faptul că fiecare artefact pe care îl vor crea va fi cu siguranță utilizat cu un anumit scop și că experiența lor este cea care le va oferi capacitatea de a întrevedea o gamă de utilizări posibile – deși nu va fi niciodată posibil pentru o singură persoană să le prevadă pe toate. Este într-adevăr absurd să credem că proiectanții responsabili pentru tehnologiile mai sofisticate sunt pur și simplu inconștienți cu privire la scopurile muncii lor. Este adevărat că, astăzi, majoritatea oamenilor lucrează în diviziunea extinsă a muncii, alienați de imaginea de ansamblu și de scopurile finale ale activităților lor, dar acesta nu pare să fi fost cazul cuiva aflat în poziția lui Albert Speer. În fine, putem încerca să schițăm un răspuns la întrebarea lui Miller: Holocaustul, care a fost posibil din cauza utilizării extinse a tehnologiei, nu a avut loc din cauza faptului că tehnologia a fost concepută ca fiind neutră, ci pentru că toate ideile pe care oamenii respectivi le-au avut cu privire la crearea și utilizarea acestor tehnologii au fost rele: obiectivele, valorile, acțiunile celor care au contribuit involuntar la realizarea lor – oameni care nu se aflau neapărat în poziții-cheie și care, în multe cazuri, au fost obligați să lucreze pentru o dictatură care nu îi lăsa să infuzeze valori mai bune – și, în final, utilizatorii. În interiorul unei dictaturi în care adevărul devine minciună și toate activitățile normale întreprinse de oameni sunt considerate reacționare, tehnologia este doar o altă victimă.

Concluzie

În acest text am încercat să prezint versiunile mai puțin tari ale determinismului tehnologic și tezei neutralității. Scopul meu principal a fost acela de a arăta că, atunci când două poziții extreme sunt nuanțate, ele devin, într-o măsură semnificativă, complementare, și oferă o imagine mult mai comprehensivă asupra fenomenului care ne interesează. În cazul primei poziții, cred că aceasta este fundamentală deoarece una dintre implicațiile sale majore este că ar trebui să atribuim o responsabilitate morală sporită proiectanților de tehnologii. Aceștia trebuie portretizați ca ființe umane reale, care sunt conștiente de ceea ce fac și care, prin munca lor, creează în mod inevitabil valori și deschid căi de utilizare a unor artefacte. Deși aceste lucruri nu anulează distincția ontologică dintre tehnologie și ființele umane, este important ca toți oamenii, fie ei utilizatori sau proiectanți, să devină mult mai conștienți de proprietățile materiale și naturale ale tehnologiei pentru a înțelege *felul* în care ne modelează percepția, mediind între noi și realitate. În ceea ce privește cea de-a doua poziție, este esențial să păstrăm distincția dintre percepție și realitate, deoarece este singura care ne poate garanta posibilitatea unor criterii obiective pentru deciziile noastre morale, realitatea fiind unicul lucru care ne permite nouă, ființelor umane, să relaționăm unii cu alții, discutând despre ceva ce este independent de universul minților noastre. Deși neutralitatea nu ar trebui niciodată înțeleasă într-un sens *tare*, această perspectivă pune pe umerii noștri, la fiecare pas, responsabilitate morală, cerându-ne să ne asumăm și să definim scopurile, intențiile și valorile pe care vrem să le promovăm și prin care dorim să aducem schimbări în lume, folosindu-ne *și de* ultimele tehnologii la care avem acces.

NOTE

1. Verbeek, P. P. (2015). “Cover story: Beyond Interaction: a short introduction to mediation theory”, *Interactions* (Association for Computing Machinery), 22(3): 26-31. ↑
2. Logan, R. K. (2019). “Understanding Humans: The Extensions of Digital Media”, *Information*, 10(10):304. ↑
3. Verbeek, p. 31. ↑
4. McLuhan, M. ([1964] 1967). *Understanding Media: The Extensions of Man,* Sphere Books, London, p. 15. ↑
5. Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I. and Kelly, K. (2009). *New Media: A Critical Introduction* (2nd ed.). London and New York: Routledge, p. 96. ↑
6. Wagner, G. (1967). “Misunderstanding Media: Obscurity as Authority”, *The Kenyon Review*, 29(2):255. ↑
7. Vezi argumentul lui Boaz Miller despre răul intrinsec al lagărelor de concentrare în

Miller, B. (2020). “Is Technology Value-Neutral?”, *Science, Technology, and Human Values*, 46(1):53-80. ↑

8. Aici mă refer la distincția lui McLuhan între *medii fierbinți* și *reci* din cel de-al doilea capitol al cărții *Să înțelegem media: extensiile omului*: „... mediul fierbinte este unul care extinde o singură semnificație în «high definition». *High definition* reprezintă condiția de a fi foarte plin de date. O fotografie este, vizual, *high definition*. O caricatură este *low definition*, pentru că pur și simplu ne oferă puțină informație vizuală. Telefonul este un *mediu rece*, sau *low definition*, fiindcă mașinăria primește destul de puțină informație [în realizarea ei]. Limbajul este *un mediu rece low definition*, deoarece ascultătorul primește prea puțină informație și trebuie mai degrabă să o completeze. Pe de altă parte, *mediul fierbinte* nu lasă atât de mult spațiu care poate fi umplut de către ascultător. *Mediile fierbinți* permit, deci, mult mai puțină participare, în timp ce *mediile reci* lasă loc unei participări semnificative și completării cu informație de către utilizatori.” (pp. 22-23). Deși distincția aceasta și, aș spune, gândirea lui McLuhan în general, este foarte intuitivă și literară, mai degrabă decât sistematică și teoretică, totuși cred că (alături de alte câteva părți ale operei sale) poate fi reinterpretată sistematic și poate deveni relevantă când ne referim la diferența dintre tehnologiile care sunt construite cu scopul vădit de a direcționa comportamentele umane și cele care sunt gândite în așa fel încât să fie mai degrabă neutre prin arhitectura lor de bază. ↑

9. Miller, pp. 4-5. ↑

10. Oberdiek, H. (1990). “Technology: Autonomous or Neutral”, *International Studies in the Philosophy of Science*, 4:1, 67-77 ↑

11. Oberdiek, p. 69. ↑

12. Peterson M. and Spahn A. (2011). “Can Technological Artefacts Be Moral Agents?”, *Science Engineering Ethics*, 17(3): 411-424. ↑

13. *Ibid*., p. 412. ↑

14. Să luăm exemplul unui copil care găsește un aparat de respirat în propria casă și înghite accidental o piesă din el sau se strangulează cu banda sa. Sau să ne gândim la un exemplu des invocat, anume stiloul care poate deveni o armă albă, alături de multe alte obiecte neobișnuite pe care criminalii le pot folosi pentru a ucide. Aceste situații ne arată că este probabil mai potrivit să ne referim la un scop *mai probabil* al unui anumit artefact tehnologic, care, la rândul lui, provine dintr-o anumită valoare infuzată (siguranța sau autonomia). ↑

15. Sundström, P. (1998). “Interpreting the notion that technology is value-neutral”, *Medicine, Health Care and Philosophy*, 1: 41–45. ↑

16. Miller, p. 11. ↑

BIBLIOGRAFIE

Ihde, D. (1990), *Technology and the Lifeworld: From Garden to Earth*, Indiana: Indiana University Press.

Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I. and Kelly, K. (2009). *New Media: A Critical Introduction* (2nd ed.). London and New York: Routledge.

Logan, R. K. (2019). "Understanding Humans: The Extensions of Digital Media", *Information*, 10(10): 304.

McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: the Making of Typographic Man*, Toronto: University of Toronto Press.

McLuhan, M. ([1964] 1967). *Understanding Media: the Extensions of Man*, Sphere Books, London.

Miller, B. (2020). "Is Technology Value-Neutral?", *Science, Technology, and Human Values*, 46(1):53-80.

Oberdiek, H. (1990). "Technology: Autonomous or Neutral", *International Studies in the Philosophy of Science*, 4:1, 67-77.

Peterson M. and Spahn A. (2011). "Can Technological Artefacts Be Moral Agents?", *Science Engineering Ethics*, 17(3): 411-424.

Sundström, P. (1998). "Interpreting the notion that technology is value-neutral", *Medicine, Health Care and Philosophy*, 1: 41–45.

Verbeek, P. P. (2015). "Cover story: Beyond Interaction: a short introduction to mediation theory", *Interactions* (Association for Computing Machinery), 22(3): 26-31.

Wagner, G. (1967). "Misunderstanding Media: Obscurity as Authority", *The Kenyon Review*, 29(2): 255.

Williams, R. (1974). *Television: Technology and Cultural Form*, London: Fontana.

Imagine: Pixabay